

ФІЛОСОФІЯ

КОНСЕРВАТИЗМ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

В.ДУЙКІН

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

Якщо ми беремо пізнання як анамнезис, то у цьому випадку феномен внутрішньої свідомості часу відкриває перспективи включення в коло феноменологічних досліджень саме явище консерватизму. В статті на матеріалі української філософії історії маніфестується і конститується консерватизм як об'єкт феноменології; розкриваються його зв'язки з явищем історичної пам'яті, в якій консерватизм набуває своєї «тілесності»; наголошується на зв'язку консерватизму з явищем «життєвого світу» та особливостях його впливу на формування і функціонування певного соціокультурного комунікативного поля.

Ключові слова: консерватизм, феноменологія, філософія історії, пам'ять, ритуал, забуття.

Аннотация

Если мы рассматриваем познание как анамнезис, то в этом случае феномен внутреннего сознания времени открывает перспективы включения в круг феноменологических исследований само явление консерватизма. В статье на материале украинской философии истории манифестируется и конституируется консерватизм как объект феноменологии; раскрываются его связи с явлением исторической памяти, в которой консерватизм обретает свою «телесность»; делается акцент на связи консерватизма с явлением «жизненного мира» и особенностях его влияния на формирование и функционирование определенного социокультурного коммуникативного поля.

Ключевые слова: консерватизм, феноменология, история философии, память, ритуал, забывание.

Summary

If we take knowledge as anamnesis, in that case, the phenomenology of internal consciousness of time opens up prospects for including into the range of phenomenological studies the phenomenon of conservatism. The article, based on the materials in Ukrainian philosophy of history, constitutes and manifests conservatism as a phenomenon, reveals its relationship with the phenomenon of historical memory, which gives conservatism its «physicality», emphasizes the connection between conservatism and the phenomenon of «life-world» including the features of its influence on the formation and operation of a certain socio-cultural communicative sphere.

Key words: conservatism, phenomenology, philosophy of history, memory, ritual, oblivion.

Розбудова української державності сучасної доби, маючи, з одного боку, чіткі орієнтири на модернізацію суспільства, а з іншого – на українські традиції, є предметом уваги цілої низки гуманітарних наук, серед яких чільне місце посідають історія, філософія, політологія, етнологія, соціологія та психологія. Зрозуміло, що філософсько-історичні розвідки, в першу чергу, наражаються на необхідність рефлексії стосовно історичної минувшини України, яка

постійно нагадує про себе, здійснюючи суттєвий вплив на оцінку у всіх сферах буття України. Такий вплив історичної минувшини на суспільну свідомість українців ми можемо коротко визначити як консерватизм. Розкриття власне філософського потенціалу цього важливого поняття на методологічних засадах феноменології внутрішньої свідомості часу, на відміну від того, як воно представлено в інших галузях гуманітаристики, є досить актуальним завданням.

Традиційно консерватизм розуміється як спрямування політичної філософії, яке виражається в історично конкретній політичній ідеології¹. Відомо, що одним з перших теоретиків політичного консерватизму був Е.Берк. Його скептицизм щодо можливості відкриття історичних процесів, в ході яких розвивається суспільство, розвинув С.Хантінгтон, який зазначав, що «зміст консерватизму по суті є статичним. Його прояви історично є ізольованими і дискретними... Консерватизм – це *поклик до історії, сам без історії*»². А тому, не маючи цінності у своєму окремішньому існуванні, консерватизм завжди є актуальним, оскільки завжди виявляє себе як складник світоглядної і мисленнєвої культури. І оскільки «консерватизм являє собою історично виникаючу і мінливу мисленнєву структуру», яка «містить у собі момент постійності, бо є структурою і певним принципом упорядкування внутрішньої організації»³, то саме у такій своїй іпостасі консерватизм маніфестує себе як реакція на нове; він прагне до відтворення того, що вже було, формуючи традицію.

Важливою рисою консерватизму є постійне намагання до реалізації принципу історизму, який вимагає звернення на минувшину, оскільки сама історія людей, спільнот, народів вказує на те, що їх «вкорінює» і утримує.

Так, домінанта «емоціональності» в характері українського народу стала тією потужною консервативною складовою, яка упродовж багатьох століть здійснює суттєвий вплив на його духовність. У ХХ сторіччі її спробували наповнити ідеєю «світлого комуністичного майбутнього», під «променями» якої «грілося» декілька поколінь українців. Сьогодні ми спостерігаємо чи не остаточну втрату довіри до цієї ідеї, падіння потенціалу «впливу на індивідуальну і колективну психіку, вольову активність, практичну діяльність людей»⁴, попри тотальне і не бачене за масштабами і глибиною намагання деформувати традиційне ментальність українців.

Необхідність філософсько-історичних розвідок феномену консерватизму зумовлена також і тим, що в полі їх уваги опиняються саме явища смислового навантаження історичної минувшини українського народу та специфіка її осмислення в історичній рефлексії. В працях багатьох суспільствознавців новітньої доби неодноразово зазначалося, що розбудова української державності наражається на певні труднощі, чинники яких необхідно шукати в історичному минулому. З огляду на це головна увага зосереджується не стільки на тому, що необхідно робити, а головним чином, у якому напрямку необхідно формувати стратегію обмірковування феномену державотворення, щоб краще розуміти причини тих труднощів, що зустрічаються на цьому шляху. Зокрема, В.С.Горський зазначає, що «у межах киево-руської культури склався притаманний українській духовній традиції тип мислення, що не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування... Саме тому в українській культурі складається філософія, домінуючу тенденцію якої утворює екзистенціально-антропологічна редукція філософського знання. Від давнини ця філософія розвивалась навколо обговорення проблем людини та людської історії»⁵.

Вплив історичних традицій у всій їх множинності спостерігаємо у сучасних розвідках, особливо коли вони стосуються процесів державотворення. Так, В.Липинський зазначає, що «причиною нашої недержавності – єсть, впливаючи зо всіх попередніх, перевага у нашому характері емоціональності (чутливості) над волею та інтелігентністю»⁶.

Домінантою історіософських розмислів В.Липинського є критика народницьких уявлень, де основну увагу він зосереджував не стільки на історії подій, скільки на способі історичного існування, в основі якого акумульований досвід багатьох поколінь, що виступає як своєрідний чинник історичного процесу. Дослідницька філософсько-історична програма орієнтована на «акумульований досвід» як своєрідний тезаурус, з якого в акті пригадування виокремлюються ті моменти, які, як певний консервативний досвід, уможливають історичний поступ народу. В цьому плані знову-таки є показовою думка В.Липинського, який писав: «Ми не в силі творити світа, але той світ, який от Бога Творця маємо, ми можемо досконалити»⁷. Апеляція до світу, «який створений Богом», є визнанням того, що людина в акті анамнези міметично відтворює стале, незмінне в створеному, звертаючись перш за все до пам'яті. Доречним тут буде аргумент П.Рікера: «...для звернення до минулого ми не маємо нічого іншого, окрім самої пам'яті»⁸.

Звісна річ, це стосується не лише історіософського спадку визначних дослідників минулого, але й праць представників сучасної української філософії історії, які у пошуках принципів оновлення методологічної культури намагаються в межах консервативної за своєю суттю методології аналізу історії віднайти нові підходи до розуміння тих процесів, які відбувалися в духовній культурі. У цьому зв'язку Я.Грицак, наприклад, зазначає, що «перегляд теоретичних концепцій й інтерпретацій впливає не тільки з логіки розвитку науки, але і з глибшої кризи, спричиненої зміною «світогляду», що у свою чергу відображає зміну оточуючої реальності»⁹.

Занурена у минувшину українського народу, консервативна складова філософсько-історичних досліджень є досить потужною. І однією з сутнісних причин, на наш погляд, є значна акцентуація не стільки на філософії, скільки на історії. Історична складова ж основну увагу зосереджує не на минулому і не на часі, а на «якомусь об'єкті у минулому (суспільство, його підсистеми, індивіди). Саме цим історія відрізняється від соціальних наук, які, умовно кажучи, займаються аналізом *сучасного*, розуміючи під цим розробку теоретичних схем, моделей, категорій і понять, які сприяють розумінню існуючого сьогодні суспільства і сучасної людини»¹⁰. Але і за таких обставин необхідність занурення в минуле виявляє свою суперечність через неспроможність теоретичного апарату адекватно відображувати умови мінливого суспільства. Тому сучасна філософія історії прагне пошуків теоретичного інструментарію, який дає змогу, з одного боку, краще розуміти минуле і сучасне, а з іншого – уникати форм крайнього консерватизму.

Філософія історії має поєднати перспективу минулого і сучасного, але таким чином, щоб основна увага зосереджувалася на розкритті смислу і сутності сучасного. І консерватизм, взятий у перспективі феноменологічного дослідження, може відкрити, на наш погляд, нові можливості для філософії історії, у якій «відношення між минулим і сучасним може переноситися на відношення між сучасним і майбутнім, тобто майбутнє може мислитися за аналогією з сучасним: сприйняття майбутнього в перспективі сучасного визначається сприйняттям сучасного в перспективі минулого...»¹¹. При цьому консервативна складова української філософії історії, на відміну від її прояву в інших науках, виявляє досить потужну феноменологічну складову, оскільки кожного разу, як тільки минуле представлено в модусі часу, воно воскресає як історична реальність. Але це та історична реальність, яка за своєю сутністю є деякою інтерсуб'єктивною спільністю людей і як така конститує той об'єктивний світ, у якому «трансцендентальне «Ми» стає суб'єктивністю для цього світу, а також для світу людей, у формі якого вона об'єктивно здійснила сама себе»¹². І ця «здійсненість світу людей» не лише посідає своє місце в історичній пам'яті, але також є і постійним покликом до пам'яті, в контексті якої саме і стає можливим розкриття сутності феноменології консерватизму.

Отже, коли ми включаємо в структуру феноменологічних досліджень феномен консерватизму, то розуміємо, що він перебуває в полісемічному полі феномену пам'яті, а тому, як і пам'ять, консерватизм безпосередньо виявляє себе в полі часу – а саме історичного часу. І якщо час, як колись зазначав Плотін, є «життям душі, яка перебуває у перехідному русі від одного життєвого прояву до іншого»¹³, то буття минулого може виявляти себе досить різноманітно, залежно від позиції дослідника, де консерватизм може позиціонувати себе як один з модусів цього минулого. Тому подія в часі може переживатися знову і знову; «я можу завжди знову повернутися до неї у своєму мисленні... І лише таким чином конститується об'єктивний час і перш за все об'єктивний час щойно минулого»¹⁴.

Зрозуміло, що консерватизм як феномен, взятий у модусі часу, має предметний характер; прояв минулого, закріплений у свідомості, пригадується як минуле, що, завдяки традиції, укорінене у сучасному з метою його подальшої пролонгації у майбутнє. Таким чином, за допомогою феномену консерватизму свідомості минуле не відокремлюється від сучасного, а присутнє у ньому як його необхідний момент. А тому пізнання не лише минулого (історичного), а й сучасного, у якому усутнене минуле (історичне), може бути представлено як ἀνάμνησις (пригадування).

У моменті пригадування як зверненні до історичного консерватизм може бути присутнім і як ритуал. Специфіка ритуалу полягає у тому, що у ньому «сучасне» і «минуле» найбільшою мірою виявляють свою суперечність, яка відкривається на рівні рефлексії, але не на рівні безпосереднього чуттєвого досвіду. Чуттєвий досвід має схильність до ритуалізації історичної події. А це, врешті-решт, призводить до того, що в процесі історичного пізнання самі події фактично перетворюються у стан речей; ми подіями оперуємо, як речами, взятими у поняттєвій формі. Ми звикаємо оперувати поняттями, віддаляючи їх від реальних історичних подій, людей, стосунків, в яких основна увага зосереджується на їх смисловій інтерпретації. А тому звичка і пам'ять утворюють певну єдність, що живить консерватизм. За допомогою звички консерватизм набуває своїх предметних форм виразу, включається в інші часові виміри (з минулого у сучасне) і утворює специфічну габітуальність певного співтовариства, яка з форм раціональності трансформувалась у чуттєвий досвід і відправляє нас у минуле через зараз сприймане як уявлене. Це та габітуальність, суттєвою складовою якої є і забуття. Під впливом часу в нас відбувається руйнація першопочаткової форми чуттєво сприйманої події. Але уява відправляє нас на пошуки в пам'яті того, що забули; вона, як зазначав І.Кант, спрямована не лише на здобуття нового знання (продуктивна уява), але і на пригадування (репродуктивна уява) – пригадування того, що перебуває під загрозою забуття. Тому консерватизм як зворотний бік пам'яті, що спрямований проти забування, має своїм важливим моментом розуміння. Це те розуміння, яке має справу з «фіксованими проявами життя і тому завжди може звернутися до них»¹⁵, а тому консерватизм маніфестує себе, як своєрідна запорука від «важкого пригадування» (термін П.Рікера). А це може означати, що консерватизм в акті анамнезису спрямований проти Лети, він є своєрідним зусиллям для викликання пригадування і «слугує кращим прикладом для «згадування про забуте»... Дійсно, відшукування пригадування свідчить про одну важливу мету пам'яті, тобто про боротьбу з забуванням, про відвоювання декількох крупинок пригадування у «пожадливості» часу (Августин), у того, що поховано у забутті»¹⁶. Таким чином, консерватизм – це завжди *тепер*, яке забезпечується певним началом. Тому і історик, і філософ історії, які намагаються добутися до витоків української державності, зосереджуються на досвіді начала, без якого нічого не триває, не продовжується і не закінчується. Вони перебувають у пошуках тієї «точки-джерела, з якою Е.Гуссерль пов'язував початок виробництва триваючого об'єкта»¹⁷. А оскільки ця «точка-джерело» не лише відшукується, але і постійно утримується в дослідженнях, то утворюється своєрідний «шлейф» досліджень

як «утримання утримань», в основі якого може бути ціла низка «консервативів», структурна організація яких залежить від того, на скільки вони віддалені від «точки-джерела». Тому будь-яке «тепер-схоплення» є своєрідною проекцією начала на той стан досліджень, який є «зараз», а, будучи постійним «утриманням начала», може позиціонувати себе як консерватизм. Якщо першопочаткове утримання начала завжди має усвідомлений характер, то в подальшому домігантою стає звичка, яка є виразом безсвідомого утримання начала за принципом: оскільки так прийнято. Такий підхід притаманний елементарним формам пізнання як передачі культурно-історичного досвіду за аналогією. «За допомогою елементарних форм розуміння, – зазначав В.Дільтей, – на підставі певного числа випадків, в яких послідовність аналогічних проявів життя є виразом духовного начала, яке також виявляє відповідну спорідненість, робиться висновок стосовно того, що така сама спорідненість існує і в інших аналогічних випадках»¹⁸. Зрозуміло, що й тут маємо справу зі своєрідним переносом фази «начала» у фазу «консервування». І якщо «минуле і «зараз» виключають одне одного»¹⁹, то сам факт «тривання» намагається подолати це взаємовиключення. А це вказує на те, що тривання є не стільки «залишенням тим же самим», скільки збереженням самого «ядра», навколо якого формується нова сутність. Саме маючи на увазі цю обставину, Б.Ф.Поршнев підкреслював, що «дійсний історизм не в аперцепції, не у впізнаванні в іншій історичній оболонці тієї ж самої суті, а, навпаки, – у виявленні по суті протилежного змісту навіть у тому, що здається подібним до явищ нинішньої і недавньої історії, ... явища, хоча зовнішньо схожі, але такі, що відбуваються у різні історичні часи, тим самим вже не подібні, сутність їх вже інша»²⁰. По суті, тут маємо справу з утворенням своєрідного «ретенційного шлейфу» консервативів, який «не веде до простого нескінченного регресу, оскільки кожна ретенція у собі є неперервною модифікацією, що... містить у собі наслідування минулого, приймаючи форму поручпокладеності відтінків...», і «кожна наступна ретенція є не просто неперервною модифікацією, яка впливає з первинного враження, а неперервною модифікацією всіх попередніх неперервних модифікацій тієї ж самої початкової точки»²¹. Тому будь-які модифікації у вигляді «розвитку знання про подію», що мала начало, є неможливими не лише без утримання (відтворення) начала, а і всіх модусів як його модифікаторів, які ми повторно переживаємо «заради нашого опанування духовного світу»²². А оскільки можливості перспектив і внутрішніх змін, будучи зумовленими наявною інтелектуально-лексичною матрицею, є обмеженими, індивід до акту переживання минулого як сучасного додає й фантазію, за допомогою якої і відбувається тлумачення.

Тлумачення безпосередньо предстає як новий шлейф переживання того, що вже було; воно в нашій свідомості модифікується залежно від аплікативних можливостей нашої фантазії і уяви. Наша свідомість, спираючись на наявну інтелектуально-лексичну матрицю, діє звичними шляхами; тими шляхами, які її вже приводили до позитивного результату. Свідомість діє транспозиційно, оскільки відбувається своєрідне перенесення мене того у минулому у сучасну сукупність проявів не лише в мене сучасного, але і у всю сукупність проявів суспільного життя. Зрозуміло, що лише за такої умови ми досягаємо поєднання начала з актуальним сприйняттям. Але у цьому випадку «начало» містить у собі момент консервативного забарвлення. Консерватизм як світоглядна позиція, а слідом і методологічний інструмент інтерпретації минулого, сучасного і майбутнього, ґрунтується на механізмі пригадування²³.

Пролонгація цієї консервативної складової у «життєвий світ» розглядається Е.Гуссерлем як подолання розірваності рефлексивного і внутрішньо-світового у заключних частинах V розмислу в праці «Картезіанські розмисли»²⁴.

«Консервативи», які утворюють сам «шлейф» консерватизму, є предикатами, що беруть участь у створенні і функціонуванні інтерсуб'єктивного світу як у межах трансцендентального суб'єкта, так і певному соціально-культурному світі взагалі. Передумовою зародження таких предикатів в окремих суб'єктах і для виникнення їх інтерсуб'єктивної значимості як невід'ємних предикатів спільного життєвого світу є занурення кожної окремої людини у конкретний світ, який є своєрідною хаотичною єдністю минулих і сучасних досвідів культури, але у фазі наукової рефлексії потребує свого логічного упорядкування і завершення.

Якщо «рефлексивність» є іманентною складовою внутрішнього людини, то «внутрішньосвітовість» – це зовнішнє. Пригадуване і збережене на рівні рефлексивної свідомості перевертається у «життєвий світ» і там існує як форма буття пам'яті у вигляді певних «консервативів» – звички поведінки з певним історичним матеріалом, які закріплюються у певних ідеологемах, яких, зазначимо, упродовж історії України було достатньо. Зазвичай ці «консервативи» в акті пригадування позиціонують себе вже як певні «живі» посередники пам'яті; будучи такими, вони виконують функцію захисту від забуття, формуючи своєрідний категоріальний каркас гранд-наративів. Причина полягає у тому, що «консервативи» містять у собі потребу у постійній апроприації для того, щоб не «вивалитися» у «зону забуття». Тому філософсько-історичне пізнання, яке завжди є інтенціонально-апроприативним пізнанням, намагається поставити консервативи у спів-присутність. Тут вся справа у кількості і позиції (функціях) консервативів у моделюванні історії. Зрозуміло, консервативи не повинні створювати критичну масу, оскільки вона може призводити до зупинки у розвитку соціуму.

Важливою особливістю консервативів є також здатність формувати певну соціально-культурну групу, у тому числі і наукову, яка намагається спочатку до емансипації, а потім і до розширення свого впливу. Це викликано тим, що вдало апроприатований і підтверджений у досвіді консерватив постійно відтворюється, незважаючи на поправки і уточнення, які накладаються на нього в процесі історичного розвитку і філософсько-історичних інтерпретацій. Щоб не спотворити картину історії, філософсько-історичне дослідження має враховувати цей модифікований смисл консерватива.

Звісно, що всі консервативи мають різне часове походження, але у своїй сукупності вони утворюють своєрідну диференційовану єдність. І залежно від часу конституювання консерватива, кожний з них виявляє характер дистанціювання по відношенню до сучасного. Консервативи виявляють свою знаковість, задовольняючи потреби і настрої різних соціально-культурних осередків суспільства. Кожний соціально-культурний осередок, а в його межах і кожний індивід, воскрешає в своїй пам'яті те минуле, яке здатне заспокоїти, створити відчуття комфорту, дистанціювання стосовно сучасного, яке майже завжди незрозуміле, оскільки нове означає тривожне. Тому і філософи історії залюбки «тікають» у минуле, у «царину завершеного минулого», перетворюючи його на гру своєї уяви і рефлексії. Для історії створюється те, що інколи там було *фактично* відсутнім, оскільки продуктивна рефлексія уламки минулого, які воскресли в пам'яті, намагається завдяки смисловірній діяльності апроприувати на сучасне. П.Рікер у зв'язку з цим зазначає, що «розпізнане минуле намагається видати себе за сприйняте минуле»²⁵. Консервативи вимагають свого унааявлення, в якому відбувається їх закріплення в свідомості і передачі тим соціально-культурним групам, що безпосередньо не брали участі у їх формуванні. За допомогою образів консервативи заповнюють не лише певний соціально-культурний простір, а й горизонт можливого досвіду, пролонгуючи себе у майбутнє. У цьому сенсі робота над спадком того чи іншого історика або філософа історії – це робота з формування в пам'яті і закріплення в ній того соціально-культурного світу, який вже зник. Пам'ять у консервативах отримує свою тілесність.

У подальшому вже не має значення час виникнення феномену, оскільки він включений у тканину певного соціокультурного світу, для якого вже неважливо – коли, де, чому, за яких обставин. Таким чином, життєвий світ як світ соціокультурний виконує функцію «утримання» світу взагалі, у якому консерватизм виконує конститутивну функцію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т.2. – С.288.
- ² Там само. – С.288.
- ³ *Ионин Л.* Консерватизм. – Логос.– №3. – 2005. – С.7.
- ⁴ *Лук'янець В.С.* Раціональність після модерну // *Лукаєць В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В.* Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури. – К., 2000. – С.139.
- ⁵ *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 1996. – С.29, 30.
- ⁶ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму: Твори. Політологічна секція. – К., Філадельфія, 1995. – Т.6. – Кн.1. – С.426.
- ⁷ Там само. – С.469.
- ⁸ *Рикёр П.* Память, История, Забвение. – М., 2004. – С.44.
- ⁹ *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 2000. – С.8.
- ¹⁰ *Савельева И.М., Полетаев А.В.* История и время. В поисках утраченного // Языки русской культуры. – М., 1997. – С.19.
- ¹¹ *Успенский Б.А.* Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим» // *Успенский Б.А.* Избранные труды: В 2-х т. – М., 1996, – Т.1. – С.33.
- ¹² *Гуссерль Э.* Картезианские размышления. – СПб., 1998. – С.28.
- ¹³ *Плотін.* Еннеади, III.7.10. – К., 1995.
- ¹⁴ *Гуссерль Э.* Феноменология внутреннего сознания времени // *Гуссерль Э.* Собр. соч. – Т.1. – М., 2004. – С.124.
- ¹⁵ *Дильтей В.* Построение исторического мира в науках о духе // *Дильтей В.* Собр. соч. в 6-ти т. – Т.3. – М., 2004. – С.264.
- ¹⁶ *Рикёр П.* Указ. соч. – С.55.
- ¹⁷ *Гуссерль Э.* Феноменология внутреннего сознания времени. – С.32.
- ¹⁸ *Дильтей В.* Указ. соч. – С.266.
- ¹⁹ *Гуссерль Э.* Феноменология внутреннего сознания времени. – С.39.
- ²⁰ *Поршнев Б.Ф.* О начале человеческой истории. – М., 1969. – С.87–112.
- ²¹ *Гуссерль Э.* Феноменология внутреннего сознания времени. – С.33.
- ²² *Дильтей В.* Указ. соч. – С.262.
- ²³ *Рикёр П.* Указ. соч. – С.61.
- ²⁴ *Гуссерль Э.* Картезианские размышления. – СПб., 1998. – С.221–257.
- ²⁵ *Рикёр П.* Указ. соч. – С.67.